

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

12 Մարտ 1913

Ամենապատիւ Տէր,
 Տ[էր] Յովհաննէս Արքեպիսկոպոս Արշարունի
 Ազգախնամ Պատրիարք, Նախագահ Ազգ[ային] Կեդրոնական
 Վարչութեան Հայոց Թուրքիոյ:

Կ. Պոլիս

Կուսակալնիս, Բեամիլ Պէյ, որ ուղղամիտ եւ բարի պաշտօնէի մը գործունէութիւնը ունեցաւ վեց ամիսներ, փոխուեցաւ Նոր Դահլիճին տնօրինութեամբը, եւ իրեն յաջորդեց Գոնիայի նախորդ՝ Ատանայի նախկին կուսակալը Մուսամէր Պէյ, որ աւելի առաջ ալ կառավարիչ էր Կեսարիոյ:

Բոլոր քրիստոնէից եւ թուրք կամ իսլամ տարրերուն լուրջ դասակարգին համար ցաւ պատճառեց Բեամիլ Պէյի հրաժարեցումը, այնպէս որ եթէ իր յաջորդին անուանումին եւ ճամբայ ելնելուն լուրը միանգամայն առնուած չլլար հոս, հաւանական է որ իր վերահաստատման համար հանրագրով ու հեռագրով ինկորպորներ ըլլային:

Նոր Դահլիճին առաջին օրերուն, երբ խուլ կասկած մը կար թէ ոչ-իթթիհատական պաշտօնեաներու փոփոխութիւն պիտի կատարուի, Փետր[ուար] 5 թուակիր եւ 1412 թուահամար պաշտօնագրիս մէջ ակնարկեցի այս մասին, յուսալով որ պէտք տեսնուած ատեն պատշաճը կը գործադրուի ամրապնդելու համար իր դիրքը. բայց, վերջապէս վաղը կը մեկնի հինը, ու քանի մը օրէն տեղս կը հասնի նորը:

Այս վերջինը, Մուսամէր Պէյ, հո՛ւս ալ անձանօթ մը չէ. քաղաքիս մէջ անցուցած է իր պատանեկութիւնը, այս նահանգին ամենէն հեռաւոր եւ վայրագ գաւառակներու մէջ գահնազամութիւն ըրած է տարիներ, ու Օսմ[անեան] Սահանաւարութեան վերահաստատումէն վերջ ալ, ինք եղաւ Իթթիհատի առաջին ղեկավարն ու կազմակերպիչն, պաշտօնս Կոր վերջին անգամ եւս գաղտնապէս վերստին կատարեց, Բեամիլ փաշայի դահլիճին օրով՝ գրեթէ յանձնօթս՝ այցելելով հոս եւ իթիլաֆի ընդարձակումէն տկարացած իր կուսակցութիւնը նորէն Կորացնելով:

Բոլոր Սեբաստացիք կը ճանչնան փնքը. արդարեւ, ուշիւ եւ կորովի անձ մըն է, բայց, տրուած ըլլալով իր թունդ իթթիհատական մը ըլլալը, տրուած ըլլալով նոյնպէս այս կուսակցութեան վերաբերմունքը հանդէպ մեզի, համոզումի մը չափ հօր նախապգացում մը ունինք ամէնքս ալ թէ, Անատոլիոյ հայութեան հորիզոնին վրայ փտանցի ամէնէն մութ ամպերը կուտակուած այս միջոցին մանաւանդ՝ ծանօթ տրամադրութիւններով եւ սկզբունքներով լեցուած կուսակալի մը գալուստը, երջանկութեան օրեր չէ որ պիտի բերէ մեզի:

Ուստի, կը ինկորեմ որ Պատրիարքարանդ այսուհետեւ մանաւանդ աւելի մտադիր հոգածութեամբ դիտէ Սեբաստիոյ կուսակալութեան Հայոց կեանքն ու կացութիւնը: Կը կրկնեմ. ասկէց առաջ, Անատոլիոյ ամէնէն հանդարտիկ նահանգն է եղած մերինը, կառավարական խառնութեանց եւ իսլամական մոլեռանդութեան տեսակէտով. այսուհետեւ ալ այդպէս պիտի շարունակուի՝ արդեօք: Կը կասկածիմ շատ ու կը կարծեմ՝ դժբախտաբար՝ թէ նոր շրջանի մը մէջ է որ պիտի սկսինք մոնէլ: Աչքի առջեւ ունեցէք միշտ Սեբաստիոյ Հայութեան ստուարաթիւ՝ կրթապէս ու նիւթապէս բաւական ծաղկեալ դրութիւնը եւ այսպիսի վիճակի մը հանդէպ «արիւնը գլուխին ցառկած»ներու չարանախանձ վերաբերութիւնը:

պատերապմի վախճանի ն մանաւանդ, երբ պարտուած բանակը վերադառնայ իր երկիրը, ու ըստ այնմ հովանաւորեցէք Ձեր հօտը, Ձեր պաւակները:

Կ'անցնիս երկրորդ եւ աւելի կարեւոր կէտի մը.

Հակառակ մեր լուրջ երկիւղներուն թէ Պալքանեան այս պատերապմին միջոցին Իթթիհատականներու կամ ընդհանուր իսլամաց կողմէ անպատճառ լուրջ փորձանք մը պիտի նկատուի Հայոց դէմ, բարեբախտաբար ցարդ ոչ մէկ արտասովոր եւ ցաւաշիթ պատահմունք չեղաւ:

Ասոր պատճառը, եթէ մէկ կողմէն Բեամիլեան Դահլիճին խիստ հսկողութիւնը կամ Եւրոպական պետութեանց հարկադրիչ ստիպումն էր, միւս կողմէն եւս պէտք է ըսել թէ՝ մերայնոց, հայ յեղափոխականաց, լուրջ եւ ծանրակաց ընթացքն էր:

Պատճառներ ունինք մտածելու որ, եթէ մերոնք, երկրին այս տագնապալից կացութեան մէջ, տարուէին ռեալ սիւալ թելադրութենէ ու նոյնիսկ թելթել շարժումի մը ջղաձգութիւններն սկսէին, պիտի պայթէր ահաւոր վտանգ մը:

Արդէն, յետոյ հասկցանք թէ, այն քանի մը խուլ շշուկներն ալ որք լսուեցան՝ կապմակերպուած կամ կապմակերպուելիք հայկական ջարդերու մասին, կա՛մ հետեւանք էին Զէյթունի մօտերը խլրտած ապստամբութեան մը երեւակայական լուրերուն, կա՛մ դիտմամբ յերիւրուած ձեւակերպութիւններ էին, արգիլելու համար, ըստ մեզ անկարելի, այլ՝ ըստ թորք մտայնութեան յոյժ կարելի նկատուած, հայկական շարժումները:

Այո՛, ամէնքս ալ ուրախ ենք, որ մեր տաքարիւնները, խրատուած անշուշտ անցեալի տխուր դասերէն, շատ իմաստուն շարժեցան, եւ ապին բարմարկածեան ճակատագիրը թողուցին իր հանդարտ դրութեան մէջ: Իմաստութիւն կը համարեմ իրենց այս ընթացքը, վասնպիսի համոզումով է որ կ'ըսեմ՝ ռեալ հակառակ ընթացք կատարեալ անխոհեմութիւն պիտի ըլլար եւ պիտի ըլլայ միշտ, ցորչափ կայ եւ կը մնայ սա իրողութիւնը թէ բաւական են այս ապին ծոցէն հոսած արիւնները, եւ թէ դիւանագիտական զգոյշ խոհականութեան շնորհիւ միայն, պէտք է աշխատիլ լուծում տալու այդ հարցին:

Ցորչափ կայ մեր այս ապգային ցրտածութիւնը, ցորչափ կայ մեր անպէն ու անպաշտպան կացութիւնը, ցորչափ կայ տակաւին արիւնը չհորցած ջարդերուն սարսափն ու արհաւիրքն, ցորչափ կայ մեր ժողովուրդին հացակարօտ չքաւորութիւնը, միւս կողմէ ցորչափ իսլամք իրենց առոնին կեանքին մէջ իսկ այնքան առատ պէնք եւ ռապմամբերք ունին, ցորչափ իրենց կրօնական մոլեռանդութիւնը, պատերապմի այս յուսահատեցնող կորուստներէն վերջը մանաւանդ, այնքան կատաղի կ'ընէ պիւրէնք, ռեալ շարժում եւ խլրտում մերայնոց կողմէն ամենակարճ ժամանակի մէջ կրնայ սմբողջովին սպանդանոցի փոխել բոլոր հայաբնակ գաւառները, եւ այս՝ նորէն անօգուտ կերպով:

Ասո՛ր համար է որ կ'ըսեմ թէ շատ խոհականութեամբ շարժեցան մեր յեղափոխականները, անշուշտ ուղղակի կամ անուղղակի ապրեցութեամբը Ապգ[ային] իշխանութեանց եւ կամ իրենց հեռաւտեւ եւ լուրջ ընթացքին շնորհիւ, եւ անկեղծօրէն կը փափաքինք վստահ ըլլալու որ այսուհետ եւս պիտի չշեղին նոյն շաղկէն:

Եւրոպական վերհսկողութեան տակ իրապէս բարեկարգուած Թուրքիոյ մէջէն մենք պիտի կրնանք, շնորհիւ մեր պատմական ու գործնական ընդունակութիւններուն, պահել ու պատուով շարունակել մեր ապգային ինքնութիւնը եւ յառաջդիմութիւնը: Պէտք է աշխատիլ այս կերպով միայն: Ռեալ հակառակ շարժում կրնայ վերադառնալ, եւ այս անգամ անվերականգնելի կերպով, վտանգել Ապգը:

Երրորդ կէտ մը.

Պատերապմական թշնամությանց լրման վաղորդայնին, ի՞նչ պիտի ըլլայ գաւառի հայութեան ապահովութեան հարցը: Այգ[ային] Պատրիարքարանդ ի՞նչ կը խորհի այս մասին, կամ ի՞նչ լուրջ միջոցներ ձեռք առնուած են արդեօք այս նկատմամբ:

Վառահ ենք թէ կը հոգար այս մասին, բայց վերջապէս մեր ալ պարտականութիւնն է ըսել եւ խնդրել մեր ընթացիկ պետքերուն համեմատ:

Պոլիս ապահով է անշուշտ, շնորհիւ իր կացութեան եւ մանաւանդ Երոսական պրահաւորներուն, բայց հոս մեր կացութիւնը դառն եւ խիստ անապահով է եւ պիտի ըլլայ, պատերապմն դարձող պիւնտրներու անցքին առէն մանաւանդ, երբ զան պարտեալները, Րումէլի մէջ իբր թէ քրիստոնէից կողմէ կառարուած ջարդերուն տարածայնութիւններն ալ բերելով միասին, մոլեգնութեամբ՝ քրիստոնէից դէմ: Երբ -- ինչպէս հասարակաց պագումը կը կարծէ ընդհանուր կերպով -- Պոլսոյ մէջ ծայր տան քաղաքային ներքին ընդհարումներ, ի՞նչ պիտի ըլլայ գաւառի հայութեան կեանքը:

Մեր միջոցներն ոչինչ են: Ակնկառոյց կը նայինք Այգ[ային] Պատրիարքարանի. փութացէք Սրբապան, կարգադրութիւն մը խորհիլ այս մասին, որպէսզի, ռեւէ ձեռով պատռած դատուած դիմումին, կառավարութիւնը վճռական տնօրինութիւններ ընէ, ապահովելու համար երկրին ու Սահմանադրութեան համար շատ իսկ տառապած եւ Օսմ[անեան] երկրին ստոյգ յառաջդիմութեանը համար անկեղծօրէն պոհաբերուած Ձեր ժողորդեան կեանքը:

Խորին յարգանաց հաւատարմութեամբ.
[Սո.] Թորգոմ Եպս Սեբաստիոյ

25 Ապրիլ 1913

Ամենապատիւ Տէր,

Տ[էր] Յովհաննէս Ս[րբապան] Արքեպիսկ[ոպոս] Արշարունի,
Այգախնամ Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ,

Կ. Պոլիս

Այլ փութամ պատասխանել Ձեր Բ[արձրաշնորհ] Սրբապնութեան 8 թուակիր գրութեան, զոր ընդունեցի երեք օր առաջ:

1. Վիճակիս եւ շրջակայից մէջ, կառավարութեան հայեացքը դէպի հայերս՝ համանման է ամենուրեք ընդհանուր հայութեան հանդէպ ցոյց տրուած ոգիին, ըստ ինքեան անկարելորդ եւ երկրորդական խնդիրներու մէջ գոհացում տալու, բայց լեական հայերը անաւագելու եւ իրենց ազգային, կրթական եւ ընկերական դիրքը տկարացնելու թաքուն, բայց հաստատուն քաղաքականութիւն մը:

Վարչական, դատական, պիւնտրական եւ առեւտրական գործերու մէջ կը հետապնդուի միշտ այս ուղղութիւնը, առէլի կամ նուազ քաղցր եւ ճարպիկ հնարամտութիւններով:

Պաշտանեան պատերապմն ի վեր, երբ «հայկական հարց»ը դիւանագիտական ու մանաւանդ լրագրական այժմէութիւն ստացաւ, թէ՛ կառավարական եւ թէ՛ ժողովրդական շրջանակներուն մէջ՝ թուրք մտայնութիւնը առէլի կասկածալից դիրք մը առաւ հայոց նկատմամբ, իսկ Երվակայի պայթումն ի վեր ներքին տրամադրութիւններն առէլի մթագնեցան, թէ՛ սիրաշահական քաղաքականութեան ձեւը չփոխուեցաւ տակաւին, եւ եթէ ցաւալի պատահարներ ծայր չտուին ցարդ, պատճառը՝ մասամբ կառավարութեան զսպիչ

զգուշանորոթիւնն է, մասամբ թուրք ժողովուրդին տառամանոտ վերաբերումը դէպի կառավարութիւնն եւ իթթիհատը, եւ մեծագոյն մասամբ՝ Պաքստէանի ձախողումին ապրած ընդհանուր սարսափն ու յառաջ բերած արտաբերութիւնը:

Թուրք գործիչներ, տեսնելով միւսլիման տարրերէն իւրաքանչիւրին մէջ առանձնապէս եւ իրարու նկատմամբ ընդհանրապէս զոյացած թոյլ եւ անվստահ յարաբերութիւնները, վերջերս շահ զաղտնի կերպով՝ սկսած են գործել նոր ուղղութեամբ մը: Մեր նոր կուսակալին տեղս հասնելէն քիչ վերջը, հոս կապուեցաւ «Իթթիհատը իսլամիէ» անուն ընկերակցութիւն մը, որուն նպատակն է եղեր իբր թէ իսլամ ցեղերը համախմբել Ղուրանին շուրջը եւ իրենց կրօնին բարոյական ուժովը վերականգնել ժողովուրդին ինկած կեանքը:

Այս՝ իրենց տուած մեկնութիւնն է: Իսկապէս, սակայն, կ'երեւի թէ այդ միութեան նպատակն է Իթթիհատեան եւ Իթելաֆեան վեճերով անհամերաշխած շրջանակներն ու դասակարգերը ձուլել նոր կաղապարի մը մէջ, շինելու համար գործիք մը՝ հաւու պօրութիւն մը, որուն կիրարկութեան ժամանակը, ձեռն ու պարագաները, անշուշտ պատեհութիւններ՝ ըլլալ պիտի որոշեն:

Մեր հորիզոնին վրայ անպի նոր կտոր մըն է այս միութիւնը, որ չենք գիտեր՝ ի՞նչ կարկուտ պիտի իջեցնէ օր մը մեր շուարածի գլխուն... Պիտի չուզէինք այս մասին այսքան յոռետես ըլլալ, եթէ չիստէինք ընկերութեան կապն ու գոյութիւնը չափապանց զաղտնի պահելու մեծ ճիգը:

Կառավարութեան եւ թուրք ժողովուրդին դէպի Հայերս ունեցած կասկածոտ հայեացքին վերջին ու նորագոյն ապացոյցն եղաւ լրտեսական այն հսկողութիւնը, որ ի գործ դրուեցաւ քանի մը օր առաջ, տեղս այցելող ռուս թղթակցի մը (Օլկինսքի) շուրջը: Այս վերջինը, հալաքնակ չորս նահանգները, Վան, Բիթլիս, Տիարպէքիր եւ Խարբերդ իբր հինգ ամիսներէ ի վեր շրջելով, հոս եկաւ անցեալ շաբթուն մէջ, մնաց քանի մը օր միայն, տեղեկութիւններ, վիճակագրական նօթեր հաւաքեց թէ՛ կառավարութենէ եւ թէ՛ քրիստոնէայ շրջանակներէ: Շահ զեշ կերպով ներկայացուց Տիարպէքիրի եւ Սղերդի շրջակայից մէջ քուրտ-հայ յարաբերութեանց երկխոյզալիօրէն ձգտուած վիճակը, խիստ դիտողութիւններ ըրաւ կուսակալին՝ կառավարութեան անհոգ ընթացին մասին, խաղաղ ինքնապաշտպանութեան թելադրութիւններ ըրաւ Բրիտանիայ տարրերուն: Ըրած եւ ընդունած այցելութիւնները մանրաքնին կերպով լրտեսուեցան աշխարհի յայտնապէս, որ ինք՝ ռուսը պարտաւորուեցաւ այս մոտ քիստ բողոքներ ընել կառավարչին մօտ: Ար հաւատուն թէ, թղթակցի անունին տակ՝ փնտրուական մըն էր այս անձը, անդամ սպայակոյտի, որ մեկնեցաւ դէպի Երպնկա, Կարնոյ գիծով անցնելու համար դէպի Ռուսիա:

Ահա՛ կուսակցութեան վերաբերմունքը դէպի մեզ. հայեացքները՝ մոյթ եւ կասկածոտ, զգացումները՝ յոռի այլ թաքուն:

2. Գրպըլպաշները ստուար թիւ մը կը ներկայացնեն Սերաստիոյ նահանգին մանաւանդ Կեդրոնականի սանճաքին մէջ: Միայն քաղաքին մէջ, իբր 3000 տուն կը հաշուուին անոնք, իսկ շրջակայ վայրերուն մէջ շատ տեղեր նոյնիսկ մեծամասնութիւն կը ձեռնացնեն: Այս նկատմամբ ատէլի հիմնական մանրամասնութիւններ պիտի հաղորդեմ Պատրիարքարանիդ, Էրք, ի մօտոյ, աւարտուի վիճակագրական մէկ աշխատութիւնս, որուն ձեռնարկած եմ նախորդ ամիսէն ի վեր:

Իրենց քաղաքական ձգտումներուն գալով, հարկ է ըսել թէ իրապէս հակառակ են անոնք թուրք պետականութեան գաղափարին, աշխարհի մեծ ատելութիւն մը կը սնուցանեն իսլամութեան եւ թուրք կառավարութեան եւ ժողովուրդին հանդէպ: Բայց չեմ կարծեր որ իրենց այս տրամադրութիւնները կապնակերպեալ գործնականացումով մը արտայայտելու համար ի վիճակի ըլլան:

ո՛րէն կերպով: Կառավարութիւնն ու իսկամ ժողովուրդն ալ գիտէն թէ գրկըլպաշներ ինչ պագումներ կը տաճեն իրենց նկատմամբ, բայց գիտէն նոյն ատեն թէ երկիրի լուրջ վտանգ մը չի կրնար ապատուիլ անոնցմէ, չափապանց հալածուած՝, անարգուած եւ այս պատճառաւ՝ խորամանկ ու յաճախ շա՛տ նենգամիտ դարձած համայնք մը են նկատուած ընդհանրապէս: Այսուհանդերձ, ծեծուած երկաթէ պողպատեայ դիմացկունութիւն մը ունին ապրելու եւ տոկալու, եւ, շա՛տ նպատաւոր պատեհութեանց միջոցին, հփօր ձեռք մը կրնայ օգտագործել փրկենք:

Հայերուս հանդէպ իրենց մշակած պագումներուն կարելի չէ վստահիլ պժմ, ցորչափ տկար կը տեսնեն զմեզ, չեն կրնար ապահովուիլ մեզմով եւ հետեւաբար նաեւ չեն կրնար ապահովել զմեզ՝ հանդէպ իրենց: Զօրաւորի՛ն միայն յարելու քաղաքականութիւնը, որ ամէնէն մեծ ու քաղաքակրթուած ազգերուն մօտ իսկ աշխարհավարական առաքելութիւն մըն է եղած դժբախտաբար, իր ամէնէն պրոելի ձեռովը կ'արտայայտուի ասոնց մէջ: Իսլամներէն հեռացած երեւելու եւ անոնցմէ հալածուած ըլլալնուն համար է որ ինքզինքնին մօտ կը ցուցնեն մեզի: 95-96 ջարդերուն միջոցին, գրեթէ ամէն տեղ, բացի քանի մը ցանցառ բացառութիւններէ, միշտ հակահայ ընթացք մը ունեցած են, զօրաւոր միջամտութեամբ մասնակցելով ջարդերուն եւ մերայիները հալածելու եւ տկարացնելու համար չինայելով ինչ որ կարելի էր ընել իրենց ձեռքով:

Ա՛յս է գրկըլպաշերու վերաբերութեամբ կարմուած ընդհանուր գաղափարն ու կարծիքը:

3. Մերայնոց քաղաքական ըմբռնումներուն գալով, նախ պէտք է ըսեմ թէ դժբախտաբար «քաղաքական հասկացողութիւն» ըստաճը զօրաւոր մտածում մը չէ հոս, բացի թերեւս Շ[ապին]-Գարահիսարի սանձագէն, որ մեր նահանգին կը պատկանի: Մերատոյիոյ կեդրոնական գաւառին մէջ, մանաւանդ, քաղաքական միտքն ու փնտորական ըմբռնումը եւ տկար կը տեսնեմ ինչպէս թուրքերուն, նոյնպէս մերայնոց մէջ: Մեր կուսակցութիւնները այս մասին մեծ արդիւնք մը չեն կրցած ունենալ: Հատերէ եւ երգերէն դուրս՝ շատ աննշան չափով մը միայն կայ բուն քաղաքական ոգեւորութիւն: Թէ՛ յեղափոխական կուսակցութիւնները եւ թէ՛ ժողովուրդը կը մտածեն առ հասարակ թէ խաղաղ բարգաւաճումի միջոցաւ միայն կրնանք պահել ազգային ինքնութիւննաւ, չկորսնցնելով ունեցածնաւ եւ տնտեսական ու կրթական միջոցներով աւելցնելով զայն հետզհետէ:

Համամիտ են ամէնքն ալ՝ թէ կեանք չէ այն որ կ'ապրինք: Ապատութեան եւ երջանկութեան երապներով միայն գոհանալն ալ ուղիղ չէ, բայց, կը թուին նոյն ատեն տրամախորհել թէ, եթէ, մեր այս անկապ ու անբաւական վիճակին մէջ ալ, անխորհուրդ շարժումով մը ունեցածնաւ ալ փոանգենք, պատասխանատու չեն նք մնար Ապագային առջեւ, որուն տէրը Աստուածն ու ժամանակն են միայն:

Մերայնեայ յեղափոխականը, նոյնպէս, հանդարտ քաղաքականութեան կողմնակից կ'երեւին, այնպէս որ վերը յիշածս Ռուս թղթակիցը նոյնիսկ շատ լատ տպաւորութիւն չէր ձգած իրենց վրայ, որ ըսեր էր թէ «Ամենայն Հայոց Հայրապետին եւ Պօղոս փաշայի դիմումները չեն կրնար գործնական արդիւնք մը ունենալ Հայ դատի համար, քի ազգ[ային] դատ պաշտպանելու կերպը այդ չէ, եւայլն, եւայլն»:

Իրենցմէ ստացած ու քաղած իմ տպաւորութիւններս այսպէս են, եւ երանի՛ թէ խաբում չլլայ:

Այս վերջերս միայն, Երվնկայի պայթումներէն եւ ներքին զաւառներու ու Կիլիկիոյ մէջ երեւցած անապահովութեան լուրերէն եւ շարժումներու նախապաշարումներէն վերջ, սկսան աւելի շեշտել ինքնապաշտպանութեան

անհրաժեշտության վրայ, թեև, միջոցներու չգոյութեան պատճառով, դժբախտաբար շատ տկար եւ ապարդիւն կերպով:

Ժողովուրդը, ընդհանուր առմամբ, պաղած կ'երեւի յեղափոխական կուսակցութիւններէն, որովհետեւ անհամերաշխ են իրարու հետ, եւ որովհետեւ միջամտելով առաջնորդարանական գործերու, նախկին քիչ շատ կանոնադրորոշիւնն ալ խանգարած ըլլալու կասկածը կամ կարծիքը տուած են ամէնուն. այս պատճառաւ, ինչ թելադրութիւն կամ կոչ որ կը կատարուի իրենց կողմէ, ջերմ ընդունելութեան չէ՛ որ կ'արժանանայ:

Մեր Յեղափոխականները, եթէ Առաջնորդական Ազգային իշխանութիւններէն գաղտնիօրէն կամ անջատաբար ծրագիրներ կամ մտածութիւններ ունին գործելակերպի մասին՝ չեն գիտեր, բայց չեն ալ կարծեր որ այդքան միակողմանի նային ազգի կեանքի հարցին վրայ: Ինչ որ լսած են իրենցմէ եւ կռահած, ա՛յն է որ յանդուգն քայլերու կողմը չեն:

4. Իմ անձնական տեսութիւններս ալ կ'ուզեք իմանալ ազգին ճակատագրին հետ կապ ունեցող խնդրոց մասին: Ա՛յս, Սրբապան Հայր, սրտիս ու խղճիս ամէնէն փափուկ թելին է որ կը վարնէք այդ բառերով . . .

Առաջնորդ մը, որուն աչքին առջեւն են տակաւին ժողովուրդին տառապանքը եւ հոսած այնքան արիւններու եւ դեռ չչորցած ճապարհներուն գոլորշիները, որ կը ճանչնայ նոյն առեն իր ազգին պատմական իրաւունքները, ապրելու եւ տեսելու իղձին արդարութիւնը եւ սուրբ վրէժխնդրութեան մը վստահութիւնը, կրօնի պաշտօնեայ մը, իբր որպիսի ոք են եւ ես, ի՞նչ կրնայ խօսիլ այս մասին:

Կը պզամ ամէն ինչ ու կը խորհիմ շատ, բայց դժուար է ինծի՝ դասաւորուած որոշ կանոնադրութեամբ արտայայտուիլ այս մասին:

Ես սա՛ միայն գիտեմ թէ լեցուած է չափը մեր կրած տանջանքներուն. պէտք է ապրի՛նք իբր մարդ եւ իբր Ազգ, վերժ այն անարգութեամբ խեղճ ու անտանելի վիճակէն, որուն շա՛տ տուկացինք: Բայց այսպիսի արդիւնքի մը տանող միջոցներու ընտրութեան առջեւ կը վարանիմ ու կը տատանուիմ:

Ընթուստանա՛լ եւ պահանջե՛լ... բայց ի՞նչպէս. աչքերնուս առջեւ է Չեռնակորայի վիճակը, որ անհամեմատ աւելի նպաստաւոր պայմաններու մէջ կը գտնուէր քան զմեզ:

Համակերպի՛լ ստրկօրէն, բայց ալ չենք կրնար . . .

Կրթական եւ տնտեսական բարգաւաճումով զօրանա՛լ խաղաղութեան մէջ, բայց պէտք է վառահ ըլլալ թէ իսկամ մոռցնութիւնը ա՛լ այսուհետեւ՝ մանաւանդ պիտի չթողու երբեք որ խոճալի մը ձգտող քրիստոնեայ իր հպատակներս ներքնապէս զօրանանք ա՛յդ կերպով:

Նեառուի՛նք մեր հիւսիսային ինքնակոչ պաշտպանին գիրկը, բայց ի՞նչ յոյսով եւ ի՞նչ վստահութեամբ . . .

Գուցէ մեզ համար լաւագոյն խոհականութիւնը պիտի ըլլար կամ նուազագոյն չարիքը, մեր ազգային առանձնաշնորհումները պահելով, Եւրոպական վերահսկողութեան տակ, ապրել նորէն իբրեւ մաս մը Օսմ[անեան] Կաարութեան, թեւ ա՛ս ալ ունի իր ոչ սակաւ անպատեհութիւնները:

Լաւ կ'ըլլար որ Ազգային Պատրիարքարանդ, իբր վերին պատասխանատու կապակերպութիւն, Թուրքիոյ Հայոցս ազգային կեանքին, ամէն կողմ շրջանցելէ եւ ամէն խորութիւն չափելէ յետոյ, որոշէ եւ ընէ կարելորդ, միշտ եւ միայն ի շինութիւն եւ ի միախառնութիւն ազգին:

Խորին Յարգանքներով եմ Ձերդ Ամեն[ապատիւ] Սրբապետութեան.

Աղօթակից՝ [Սու.] Թորգոմ Եսք. Սեբաստիոյ

25 Յունիս 1913

Ամենապատիւ Տէր,

Տ[էր] Յովհաննէս Ս[րբապան] Արքեպիս[կոպոս] Արշարունի
Ապգախնամ Պատրիարք Հայոց Թուրքիոյ,

Կ. Պոլիս

Հայկական նահանգներու բարենորոգման հարցը վերջին անգամ դիւանագիտական սեղանի վրայ ելած օրէն ի վեր, ամբողջ Սեբաստիայ ժողովուրդին սրտի մէջ ծնաւ ինդութեան յոյս մը թէ՛ պատմական դարերէ ի վեր իր մէջ ստոյգ հայութիւն մը եւ հայկական իրական կեանք պարունակող այս գաւառն ալ, զոր հին ժամանակաց պատմութիւնն եւ վերջնոց քաղաքականութիւնը իրաւամբ ճանչցած են մասն Հայաստանի, «Փոքր Հայք» անուան տակ, մասնակից պիտի լինի բարենորոգչական այդ լուրջ ու մեծ ձեռնարկին տալ կոչուած երջանկութեանը:

Այդ յոյսով կ'օրօրուէինք ամէնքս մինչեւ վերջին օրերս: Մեր նահանգին կացութիւնը ամէն կերպով, իրապէս եւ իրաւապէս արժանի ու արժանաւոր տեսնելով այն երջանկութեան, զոր՝ օգնութեամբն Աստուծոյ՝ հեռաւոտ խնամութեամբ Օսմ[անեան] բանիմաց կառավարութեան եւ շնորհիւ Եւրոպական մարդասիրութեան պէտք է վայելէն անշուշտ Հայաստանեայց միւս հինգ նահանգներու համաբախտ եւ համարին մեր բոլոր եղբայրները:

Եւ Ապգ[ային] Պատրիարքարանի կողմէ, ինչպէս բռնապետական ժամանակներու միջոցին ցուցուած հոգածութիւնը մեր նահանգին մասին, նոյնպէս նաեւ ապատութեան հրատարակութենէն ասդին ու մանաւանդ բարենորոգչական կեանքի շարժումներէն ի վեր՝ Փոքր Հայքի նկատմամբ երեւցուցած վերաբերմունքը ատէլի՝ եւս փորացուցած էին մեր մէջ այդ յոյսը, մօտաւոր ու թանկագին բարօրութեան մը երջանիկ յոյսը . . .

Բայց այս վերջին թղթաբերով ստացուած լրագրական տեղեկութիւններէ հոգեկան ցնցումներով իմացանք սիւս թէ Սեբաստիոյ նահանգը դուրս կը մնայ Եւրոպական հովանաւորութեան տակ բարենորոգուելիք հայկական նահանգախումբին երկրամասէն . . .

Թէեւ չէինք կրնար հաւատ ընծայել այդպիսի լուրի մը առուգութեանը, վստահ լինելով Ապգ[ային] Պատրիարքարանիդ հայրական եւ շրջահայեաց ուշադրութեանը վրայ, բայց լոկայիսի լուրի մը հրատարակումն իսկ ա՛յնքան արդարացի փողովում մը յառաջ բերաւ ամբողջ մերայնոց ժողովրդական եւ ժողովական շրջանակներու մէջ, որ պարտականութիւն համարեցի գրովս ներկայացնել Ձեր հայ հօտին կարեւոր մէկ մասն կապմոդ իմ ժողովուրդիս յովմունքն ու ցար:

Կը գրեմ ներկայս, Սրբապան Հայր, ո՛չ թէ հարցնելու համար թէ սոո՞յց է, թէ ոչ այդ լուրը, կը գրեմ միայն պզտցնելու համար անգամ մը եւս Ձեր Բարձր Սրբապնութեան եւ Կեդրոնիդ Պատկ[առելի] Վարչութեան, թէ հարկ անհրաժեշտ է ամէն ջանք թափել, Սեբաստիոյ նահանգը դուրս չթողլու համար հայկական նահանգներու բարենորոգուելիք գօտիէն:

Այս ժողովուրդին նախահայրերը՝ իրենց ազգային գոյութիւնը չփճացնելու համար էր որ թագաւորական ու հայրապետական աթոռներով, ավնուական ու շինական, եկեղեցական ու փնտորական, ժա (11) դարուն եկան հոս, Ալիսի ափերուն վրայ փոխառնկել ազգային ինքնութեան տերեւաթափ եւ ճիւղակոտոր

ծառը, որ, կարճ ժամանակի մեջ, հետպիտեւեալ ուռճացաւ եւ փորացաւ այստեղ, նոյն այն հողին վրայ, ուր հայոց նախնիները, նոյնիսկ յառաջ քան վիկտէրն Հայաստանի Հայաստան, որոշմամբ ու տպաւորած էին ամէն տեղ հայ կեանքի անուն եւ կնիք, պատմութիւն եւ յիշատակ:

Այս ժողովուրդին նախահայրերն էին որ, Սեբաստիոյ նահանգին կեդրոնին ու սահմանաձայրերուն մէջ ամփոփեցին Արծրունեաց, Կարնուց եւ Անիի վերջին գահակալներուն արցունքն ու աճիւնները, եւ տաքցուցին Ռուբինեանց առիւծներէն վերապարթող կեանքի առաջին թխտումները:

Այս ժողովուրդին նախնիներն էին որ, իրենց հայ անունին եւ հայերամբ քաղնաթուրթեան համար, Թիմուրի բարբարոսական քնայքին փոհ գացին, բիրաւոր մատաղ կեանքերու ոռնակոխուած մարմինները ծածկելով «սեւ հողերու» տակ:

Այս ժողովուրդի հայրերն ու մայրերն էին, որ հայութեան տուին Աբբայ Մսիթարի, Դպիր Աբգարի, Կաթողիկոս Միքայէլի նման մեծ ու հոյակապ գործիչներ, որոնք հայկական ինկած կեանքը վերակենդանացնելու համար, քաղաքական ու քաղաքակրթական ամէնէն լուրջ ծրագրերն յղացան ու իրագործեցին:

Այդ նախնիքներու սերունդ այս ժողովուրդն էր վերջապէս, որ Համիտեան շրջանի գէշ օրերուն լիւրի խմեց հայկական թշուառութեան ամբողջ բաժակը, յեղափոխական ըմբոստացումներով ծառացաւ բռնապետութեան դէմ եւ տաանեակներով հապարներու արինը խառնեց՝ իր ծոցէն՝ հայկական մարտիրոսութեան կոտորածի ճապաղիներուն մէջ:

Այսքան տառապանքներէ եւ յօշոտումներէ վերջ, իր մէջ տակաւին հայ կեանքի ուժն ու իղձը վերապրեցնող այս ժողովուրդը, որ դեռ կ'ապրի Սեբաստիոյ նահանգին մէջ, իբր 200,000 անձերու պատկառելի թիւով մը, բաղկացուցիչ տարրերուն մէջ առաջինն ըլլալով իբր տնտեսական, կրթական ու ճարտարուեստական ցեղ մը, պէ՛տք է փրկուի հայկական բարօրութեան հանգիստէն:

Իր բազում վանքերումն ու դպրոցներովը, իր հիւանդանոցներովը, որբանոցներումն ու որբանոցներովը, կրթասէր ու ապգանուէր հաստատութիւններումն ու ընկերակցութիւններովը հայկական կեանքը ուժաւորող այս հայութիւնը, որ՝ նմանափիշո տանջանքներով՝ չարչարակից եղաւ հայաստանեայց միւս նահանգներու իր եղբայրներուն, պէ՛տք չէ՝ նաեւ որ հաղորդ եւ ժառանգակից ըլլան այն միսիթարութեան, փոր իրաւամբ պիտի վայելէն անոնք:

Մի՛ թոյլ տաք, Սրբապան Հայր, որ այս պատմական ժողովուրդը յուսահատական յիմարութեան նոպաներուն ենթարկուի, որոյս նետուելովը վեցեակ հայ նահանգներու քարոտէն, որու վրայ իր արիւնովը զրուած է իր անունը, եւ շարունակեցէք անոր մասին եւս Ազգային] Պատրիարքարանիդ եւ Կեդրոնի իշխանութեանդ բովանդակ հոգածութիւնը, որու համար, յանուն ամբողջ ժողովուրդին, յայտնելով երախտագիտութիւն, եւ Ձերդ խոնարհ]

Աղօթակից.

[Սո.] Թորգոմ Եսայ. Սեբաստիոյ